

CZĘŚĆ II – Środowisko przyrodnicze i kulturowe

(Jarosław Czochański, Anna Gołędzinowska)

1. Środowisko przyrodnicze

1.1. Struktura przestrzenna i cechy środowiska

Województwo pomorskie charakteryzuje się silnie zróżnicowanym układem przestrzennym typów, zasobów i walorów środowiska oraz krajobrazu. Posiada niezwykle interesujące i cenne przyrodniczo obszary, z których wiele objętych jest ochroną prawną. Na jego środowisko oddziałuje szereg istotnych zjawisk zewnętrznych. Charakterystyczne i wyraźne oddziaływania wewnętrzne wynikają przede wszystkim z nadmorskiego położenia i koncentracji zagospodarowania w rejonie Zatoki Gdańskiej.

Poszczególne mezoregiony fizycznogeograficzne posiadają wyraźną odrębność przyrodniczą i fizjonomiczną (*Przewoźniak, 1993*). Obszary pobrzeży (bez Żuław Wiślanych) zajmują 20,7%, Żuławy Wiślane 7,8%, a obszary pojezierne (bez Doliny Dolnej Wisły) 69,3% powierzchni województwa. Jego północną część obejmują zbliżone typologicznie rolniczo-leśne mezoregiony Wysoczyzny Damnickiej, Pobrzeża Kaszubskiego oraz wschodni kraniec Równiny Słupskiej. Wyraźnie odcinają się od nich obszary przymorskich, mierzejowych mezoregionów Wybrzeża Słowińskiego, Mierzei Helskiej i Mierzei Wiślanej. Diametralnie odmienny od pozostałych jednostek pobrzeża jest krajobraz deltowych Żuław Wiślanych. W podprovincji Pojezierzy Południowobałtyckich północny pas stanowią zbliżone fizjonomicznie rolniczo-leśne krajobrazy Wysoczyzny Polanowskiej, Pojezierza Bytowskiego, Pojezierza Kaszubskiego i Pojezierza Iławskiego na wschodnim krańcu województwa. Pas pojezierzy – pomiędzy Starogardzkim i Iławskim – rozdzielony jest głęboko wciętą Doliną Dolnej Wisły, posiadającą tu swój północny kraniec makroregionu w postaci mezoregionu Doliny Kwidzyńskiej. Na południu, w centralnej części województwa, położone są dwa mezoregiony o przeważającym leśnym charakterze i stosunkowo wypłaszczonym terenie: Równina Charzykowska i Bory Tucholskie. Południowo-zachodni kraniec województwa zajmuje rolniczo-leśne Pojezierze Krajeńskie. Znaczącą rolę w strukturze odgrywa korytarz ekologiczny Wisły – jego rola jest obecnie marginalizowana przez zanieczyszczenia, jednakże najistotniejsza jest funkcja transportowania materii i energii oraz rozprzestrzeniania się organizmów żywych. Ma on decydujące znaczenie w utrzymywaniu łączności i gwarantowaniu zachowania bioróżnorodności w skali krajowej i europejskiej (Rys. II.1).

Środowisko przyrodnicze województwa pomorskiego – szczególnie w centralnych obszarach pojeziernych i przybrzeżnych strefach pobrzeży – cechują:

- znaczne powierzchnie leśne, z drzewostanami stosunkowo dobrze zachowanymi pod względem zdrowotnym, o znacznych walorach turystyczno-rekreacyjnych;

- liczne zbiorniki wodne, o zróżnicowanej jakości wód, nie zawsze zadowalającej pod względem sanitarnym;
- liczne obszary chronione, o unikatowych walorach w skali krajowej i europejskiej, których zachowanie i odpowiednie zagospodarowanie winno stanowić element równoważenia rozwoju gospodarki – w tym m.in. 2 parki narodowe, z których Słowiński Park Narodowy jest uznany za Światowy Rezerwat Biosfery i przyrodniczy unikat w skali europejskiej oraz jeden z podstawowych obszarów zachowania bioróżnorodności regionu morza Bałtyckiego;
- znaczące powierzchniowo obszary pojezierne i nadmorskie, uznane za ostoje przyrody i włączone do międzynarodowej sieci ekologicznej w randze międzynarodowych obszarów węzłowych (programy ECONET, NATURA 2000). Rangę międzynarodowych korytarzy ekologicznych posiadają w tej sieci doliny rzeczne Wisły i Nogatu.

Ochrona zasobów przyrody o wyraźnych wysokich walorach i racjonalne wykorzystanie zasobów przestrzeni włączają województwo pomorskie w europejską przestrzeń przyrodniczą i pozwalają na integrację gospodarczą z sąsiednimi krajami bez generowania sytuacji konfliktowych w środowisku.

1.2. Zagrożenia środowiska

Zagrożenia środowiska oraz ludności województwa rozpatrywać należy w kontekście zagrożeń wewnętrznych (pochodzących z obszaru województwa) i zewnętrznych (spoza jego obszaru) oraz naturalnych i antropogenicznych. Typy te współwystępują we wzajemnych relacjach. Największą rolę w kształtowaniu warunków środowiska odgrywają oddziaływania wewnętrzne antropogeniczne związane z rozwojem gospodarczym – głównie komunikacją, przemysłem i gospodarką komunalną. Antropogeniczne oddziaływania zewnętrzne na środowisko województwa są stosunkowo słabe i cechują się tendencją malejącą – zarówno w kontekście europejskim, jak i krajowym. Jest to efekt proekologicznej polityki państw europejskich i wdrażania rozwoju zrównoważonego – polepszających wyraźnie stan środowiska przyrodniczego Europy Bałtyckiej. Oddziaływania wiążą się przede wszystkim z przenoszeniem zanieczyszczeń wodami rzecznyymi z obszaru Polski. Oddziaływania naturalne związane są z zagrożeniem powodziowym oraz zjawiskami meteorologicznymi i sztormowymi – najsilniej oddziałującymi na strefę brzegową morza. Abrazję brzegów morskich, jako proces wykazujący tendencję wzrostową, można uznać za specyficzną formę negatywnego oddziaływania – podkreślić należy, iż jest on naturalny i może być uznawany jako negatywny tylko z gospodarczego punktu widzenia.

Ogólny stan środowiska w ostatnich kilkunastu latach wykazuje stałą poprawę, jednak w niektórych typach zagrożeń jest ona powolna. Nadal w wielu dziedzinach jest niewystarczająca – szczególnie w zakresie zagrożeń hałasem, emisji zanieczyszczeń komunikacyjnych i stanu wód powierzchniowych. Dotyczy to także sąsiadujących z województwem wód przybrzeżnych Bałtyku i Zatoki Gdańskiej oraz Zalewu Wiślanego. Stan czystości tych akwenów zależy przede wszystkim od oddziaływań lokalnych, a tylko potencjalnie istnieje zagrożenie wód przybrzeżnych zanieczyszczeniami spoza obszaru Polski i województwa – dotyczy to głównie zagrożeń wynikających z transportu morskiego. Stan czystości wód Bałtyku w ostatnich latach polepsza się, zarówno w odniesieniu do wód pełnomorskich, jak i przybrzeżnych. Ogólnie jednak zbiornik jest zagrożony degradacją, ze względu na jego specyficzne domknięcie na

wymianę wód z oceanem i bardzo duże zasilanie wodami od strony lądowej, z obszarów państw nadbałtyckich. Najsilniej zanieczyszczony pozostaje wciąż akwen Zalewu Wiślanego, podlegający oddziaływaniom źródeł krajowych i zagranicznych.

Zagrożenia naturalne przestrzeni

Do naturalnych zagrożeń przestrzeni należą przede wszystkim zjawiska meteorologiczne, powodziowe i osuwiskowe. Ich rozkład przestrzenny obejmuje różne fragmenty województwa, nawiązując do specyfiki zróżnicowania fizjograficznego (Rys. II.2.).

W północnej części ścierają się ze sobą bardzo często cztery rodzaje mas powietrza: oceanicznego, kontynentalnego, zwrotnikowego i arktycznego. W konsekwencji pogodę cechuje niestabilność – zmienia się bardzo często i (Miętus, 2003). Znaczna część województwa (do kilkudziesięciu km włąb od brzegu morskiego, a na Żuławach Wiślanych i w Dolinie Dolnej Wisły znacznie dalej) znajduje się pod wpływem zjawisk meteorologicznych i klimatycznych kształtujących się w rejonie bałtyckim. Obejmują one praktycznie cały pas pobraża z północnym skłonem pojezierzy. Zjawiskom tym towarzyszą przede wszystkim duże prędkości wiatru (w porywach przekraczają 35 m/s) – wywołujące sztormy o sile 10 w skali Beauforta, a nad obszarem lądowym silne, huraganowe porywy wiatru. Towarzyszą im także wezbrania sztormowe, tworzące odmorskie zagrożenie powodziowe dla nisko położonych wybrzeży. Okres szczególnego nasilenia zjawisk sztormowych trwa od września do marca.

Północno-wschodnia część województwa pomorskiego, z racji swojego położenia i uwarunkowań fizjograficzno-hydrologicznych, należy do obszarów o największym w Polsce zagrożeniu skutkami powodzi. Wystąpić tu mogą wszystkie rodzaje powodzi – opadowa, roztopowa, zatorowa i sztormowa. Kumulacja różnych przyczyn wystąpienia zjawisk powodziowych w tym samym czasie, potencjalnie możliwa, powoduje wysoki stopień zagrożenia znacznych przestrzeni i ludności oraz niebezpieczeństwo strat materialnych o dużej skali.

Wieloletnie obserwacje hydrologiczno-meteorologiczne wskazują obszary zagrożone powodzią. Ważniejsze z nich to:

- Żuławy Wiślane, z fragmentami miast: Gdańsk, Pruszcz Gdański i Tczew, miastami: Nowy Dwór, Nowy Staw i Malbork oraz gminy: Cedry Wielkie, Lichnowy, Malbork, Nowy Dwór, Nowy Staw, Ostaszewo, Pszczółki, Stegna, Sztutowo, Suchy Dąb, Sztum, Stary Targ i Stare Pole, a także obszary dna doliny dolnej Wisły, obejmujące fragmenty miast: Tczew, Gniew i Kwidzyn oraz gminy: Gniew, Kwidzyn, Pelplin, Ryjewo, Sadlinki i Sztum;
- fragmenty Gdańska zagrożone powodzią od Wisły, a także od rzek i potoków przepływających przez miasto – m.in. Motławy, Oplywu Motławy, Raduni, Czarnej Łachy i Kanału Rudnickiego, spowodowane niedostatecznym stanem technicznym i zbyt niskimi rzędnymi korony wałów. Niebezpieczeństwo powodzi istnieje w okresie spływów roztopowych i długotrwałych, ulewnych deszczów, przy jednocześnie zamkniętych wrotach przeciwsztormowych, przy wysokich stanach wody w zatoce Gdańskiej;
- Półwysep Helski z miastami Władysławowo, Jastarnia i Hel;
- obszary przylegające do Kanału Młyńskiego, obejmujące fragmenty miasta i gminy Tczew;
- obszary położone w dolinach rzek uchodzących do morza i Zatoki Gdańskiej – w tym: Redy („Moście Błota” w gminach Kosakowo i Puck) oraz Płutnicy („Puckie Błota”); Czarnej

CZEŚĆ II – Środowisko przyrodnicze i kulturowe

Wody („Bielawskie Błota” w gminie Puck); Piaśnicy i Białogórskiej Strugi („Żarnowieckie i „Wierzhucińskie Błota”); Karwianki („Karwieńskie Błota” w gminie Krokowa); Łeby i Łupawy (w gminach Smołdzino, Główny, Nowa Wieś Lęborska, Wicko i Łeba); Słupi (miasto Słupsk fragmenty gminy Słupsk).

Monitoring stanów zagrożenia powodziowego jednoznacznie wskazuje, że w obszarach peryferyjnych dorzeczy, którymi spływają wody autochtoniczne, realnie jest występowanie co kilka lat okresów zagrożenia niebezpiecznymi wezbraniem. Bliższa charakterystyka zagrożeń powodziowych na poszczególnych obszarach województwa przedstawiona została w materiałach do opracowania ekofizjograficznego do planu zagospodarowania przestrzennego województwa.

Odrębnym procesem, uznawanym za naukowo potwierdzony, jest wzrost poziomu wody w basenie Morza Bałtyckiego w wyniku czynników meteorologicznych. Poziom morza wzdłuż polskiego wybrzeża w okresie ostatnich 200 lat systematycznie wzrasta, a zmiany w okresie ostatnich 50 lat są silniejsze od zmian globalnych. W wyniku tego podjęte zostały działania mające na celu zabezpieczenie polskiego wybrzeża przed zagrożeniami sztormowymi i powodziowymi¹. Działania te obejmują budowę, rozbudowę i utrzymanie systemów zabezpieczeń przeciwpowodziowych terenów nadmorskich, stabilizację linii brzegowej, zapobieganie zanikowi plaż oraz monitorowanie brzegów morskich i ich ratowanie. Na obszarze województwa program ten objął łącznie 27 odcinków i 159,1 km brzegu.

Do naturalnych zagrożeń przestrzeni województwa zalicza się także zjawiska ruchów masowych ziemi. Są to zjawiska geologiczne związane przede wszystkim z działaniem sił przyrody, takich jak gwałtowne opady deszczu. Sprzyja im podcinanie zboczy przy budowie dróg oraz budynków, a także wycinki drzew na stokach. Ruchy osuwiskowe mogą powodować degradację gleb oraz rozległe zniszczenia terenów rolnych i leśnych. Województwo pomorskie zaliczane jest do grupy sześciu regionów, gdzie skala tego zagrożenia wzrasta (*Florkiewicz, 2003*). Podstawowym rodzajem uszkodzeń są rozmycia i spływy powierzchniowe, na skutek erozji wywołanej spływającymi po zboczach wodami powierzchniowymi, oraz osuwiska lub zsuwy powierzchniowe, spowodowane nasyceniem gruntu wodą na skutek intensywnych opadów i podniesienia się zwierciadła wód gruntowych. Na podstawie niepełnych materiałów można ogólnie określić, że występowaniem tych zjawisk zagrożone są zwłaszcza czynne odcinki klifowych brzegów morskich, północna i północno-wschodnia krawędź wysoczyzny Pojezierza Kaszubskiego (m.in. w Gdańsku) oraz krawędzie Doliny Dolnej Wisły. Obszary potencjalnych osuwisk to również inne odcinki krawędzi głęboko wciętych dolin rzecznych czy rynien jeziornych oraz stromych wzniesień morenowych, zwłaszcza pozbawionych drzewostanu lub niewłaściwie zagospodarowywanych.

Antropogeniczne zagrożenia zasobów wodnych

Wody śródlądowe bezpośrednio narażone są na oddziaływanie antropogeniczne. Ich intensywność związana jest z funkcją osadniczą i gospodarczą przestrzeni oraz wyposażeniem w infrastrukturę techniczną. Na największe zagrożenia typu antropogenicznego mogą być narażone zasoby wodne uprzemysłowionych terenów Trójmiasta oraz gminy Kosakowo. Na tym obszarze, w obrębie głównych zbiorników wód podziemnych nr 112 i 110 (Rys. II.3.),

¹ W postaci realizacji wieloletnich zamierzeń ochrony, na podstawie Ustawy z dn. 28 marca 2003 r. (Dz.U. nr 67, poz. 621) o ustanowieniu programu wieloletniego „Program ochrony brzegów morskich”.

Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

występuje szczególna koncentracja uciążliwych obiektów przemysłowych i usługowych, składowisk odpadów przemysłowych i komunalnych, oczyszczalni ścieków oraz dróg transportu materiałów niebezpiecznych. Wysoki jest również stopień potencjalnego zagrożenia wód podziemnych w obrębie terenów przemysłowych Kwidzyna, Tczewa i Starogardu, położonych już poza terenami zasilania GZWP. Ze skutkami antropopresji należy się liczyć również w rejonach intensywnych upraw rolnych i dużych ferm hodowli zwierząt, w tym zwłaszcza tuczu trzody chlewnej. Zanieczyszczenia rolnicze to przede wszystkim związki pochodzące ze środków ochrony roślin i nawozów mineralnych, zawierających duże ilości fosforanów i azotanów, których spływ do wód powierzchniowych powoduje ich eutrofizację. Na obszarze województwa stwierdzano także lokalne zanieczyszczenia wód podziemnych, których źródłem są nieszczelne zbiorniki bezodpływowe.

Antropogeniczne zagrożenia powietrza, hałas i pola elektromagnetyczne

Głównymi źródłami emisji powodującymi zanieczyszczenia powietrza są:

- procesy spalania paliw w sektorze przemysłowym, energetycznym i komunalnym oraz w transporcie (emisja SO₂, CO₂, NO_x, metali ciężkich i trwałych związków organicznych oraz pyłów);
- wydobywanie i dystrybucja paliw (emisja metanu CH₄);
- rolnictwo – hodowla zwierząt i stosowanie nawozów (emisja NH₃);
- transport (emisja niemetanowych lotnych związków organicznych).

Ilość wyemitowanych zanieczyszczeń gazowych (bez dwutlenku węgla) z najbardziej uciążliwych dla czystości powietrza zakładów przemysłowych w 2004 roku wynosiła 41,5 tys. ton i w stosunku do 1998 roku uległa obniżeniu o 15,7 tys. t (informacje GUS za 2004 r.). Wśród zanieczyszczeń pyłowych, których emisja wyniosła 4,3 tys. ton, dominujący udział ilościowy miały pyły ze spalania paliw (86%). Emisja ich uległa obniżeniu o 4,3 tys. ton w stosunku do roku 1998. Wśród zanieczyszczeń gazowych najbardziej szkodliwe są tlenki azotu oraz tlenki siarki, które powodują zakwaszenie gleb i wód. Emisja dwutlenku siarki stanowiła aż 59,5% (w 1998 r. – 57,5%), zaś udział tlenków azotu wynosił 21,6% (w 1998 r. – 21,1%), a tlenku węgla 14,9% (w 1998 r. – 17,3%) całości zanieczyszczeń gazowych. W 2004 roku 88% zanieczyszczeń gazowych zatrzymano lub zneutralizowano na urządzeniach oczyszczających, natomiast poziom redukcji pyłów kształtował się na poziomie 98,5%².

Rozkład przestrzenny emisji zanieczyszczeń w województwie jest nierównomierny. Największe ilości pyłów i gazów emitowane są z obszaru Gdańska, Gdyni, Kwidzyna, Słupska i Starogardu Gdańskiego. Według stanu na koniec 2004 roku spośród 79 zakładów objętych badaniem, 61 wyposażono w urządzenia do redukcji zanieczyszczeń pyłowych, a 8 – do redukcji zanieczyszczeń gazowych.

Inne rodzaje zagrożeń przenoszonych w powietrzu to hałas i promieniowanie elektromagnetyczne. Głównym źródłem zagrożeń klimatu akustycznego na terenie województwa jest hałas komunikacyjny (drogowy, kolejowy, lotniczy), a w mniejszym stopniu obiekty przemysłowe. Hałas drogowy związany jest integralnie z natężeniem ruchu samochodowego, które w ostatnich latach znacznie wzrosło.

² Materiały do opracowania ekofizjograficznego, 2005.

CZEŚĆ II – Środowisko przyrodnicze i kulturowe

Zagrożenie hałasem kolejowym jest znacznie mniejsze i występuje głównie na trasach Gdańsk – Warszawa i Gdańsk – Szczecin. Źródłem hałasu jest również *Port Lotniczy Gdańsk im. Lecha Wałęsy*, odnotowujący znaczący wzrost ruchu lotniczego, oraz lotniska wojskowe. Lotnisko cywilne w Gdańsku oraz lotnisko wojskowe w Królewie Malborskim otaczają ustanowione przez Wojewodę obszary ograniczonego użytkowania.

Wśród zakładów przemysłowych, w których znajdują się urządzenia emitujące ponadnormatywny hałas do środowiska, dominują zakłady przemysłu drzewnego (wytwórnice elementów drewnianych, stolarnie, tartaki), cukrownie, zakłady przemysłu spożywczego i metalowego oraz zakłady produkcji kruszywa. Do zagrożeń akustycznych zalicza się znacząco wzrastającą w ostatnich latach liczbę obiektów o charakterze usługowym i handlowym (markety, stacje benzynowe, działalność rozrywkowa, rzemieślnicza, chałupnicza, warsztaty itp.). Coraz więcej tego typu obiektów powstaje w pobliżu zabudowy chronionej (mieszkalnej). Powoduje to przekraczanie norm akustycznych i wysoką uciążliwość dla mieszkańców. Uciążliwości potęguje rozwój transportu dostawczego oraz coraz szerzej stosowane urządzenia klimatyzacyjne. Jednocześnie niedostateczny pozostaje stan wdrożeń środków ochrony przed hałasem.

W następstwie systematycznego wzrostu presji motoryzacji, zwiększania się prędkości podróży pojazdów, budowania nowych ulic i wzrostu ruchu lotniczego, stan klimatu akustycznego ulega w województwie stopniowemu pogorszeniu.

Źródłami promieniowania elektroenergetycznego są linie elektroenergetyczne – w tym: linia 400 kV – łącząca elektrownie „Dolna Odra” i „Belchatów” po trasie: Słupsk – Żarnowiec – Gdańsk – Malbork – Kwidzyn, która na terenie Gdańska w stacji „Blonie” odgałęzia się w kierunku Elbląga; dwie linie 220 kV; sieć napowietrznych linii elektroenergetycznych wysokiego napięcia 110 kV – mocno zagęszczona na terenie aglomeracji trójmiejskiej i jej sąsiedztwie oraz w rejonie Słupska, a także ok. 100 GPZ, kilka stacji radiowych i obejmująca obszar całego województwa sieć stacji bazowych telefonii komórkowej. Zasięgi występowania pól elektromagnetycznych o wartościach wyższych od dopuszczalnych w otoczeniu stacji bazowych są zależne od mocy doprowadzonej do anten i charakterystyk promieniowania. W otoczeniu typowych stacji bazowych telefonii komórkowej występują nie dalej niż kilkadziesiąt metrów od samych anten i na wysokości ich zainstalowania.

Brak stałego monitoringu w zakresie elektromagnetycznego promieniowania niejonizującego uniemożliwia wskazanie terenów, gdzie dopuszczalne natężenie nie jest dotrzymane.

Obiekty uciążliwe dla środowiska i zagrożenie poważnymi awariami

Na podstawie Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 26 lipca 2002 r. w sprawie rodzajów instalacji mogących powodować znaczne zanieczyszczenie poszczególnych elementów przyrodniczych albo środowiska jako całości (Dz.U. Nr 122, poz. 1055) sporządzono dla województwa pomorskiego wstępną listę instalacji zobowiązanych do uzyskania pozwolenia zintegrowanego (objętych IPPC). Według *Programu Ochrony Środowiska województwa pomorskiego* lista ta zawierała 60 pozycji, z czego 47 to zakłady będące w kompetencji wojewody, a pozostałe w kompetencji starostów. Ujęte na listach zakłady rozmieszczone są na terenie całego województwa, przy czym obszary ich koncentracji to aglomeracja trójmiejska

Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

oraz powiat człuchowski (przemysłowe fermy tuczu trzody chlewnej). Na koniec 2004 roku rejestr potencjalnych sprawców poważnych awarii w województwie pomorskim obejmował 40 zakładów, w tym 14 o dużym ryzyku, 15 o zwiększonym ryzyku wystąpienia poważnej awarii i 11 innych (*Raport, 2002*). W stosunku do roku 2001 i 2002 liczba potencjalnych sprawców ulegała istotnym zmianom, co wynikało przede wszystkim z dostosowania krajowych przepisów kwalifikujących zakłady do kryteriów Unii Europejskiej. Wśród potencjalnych sprawców poważnych awarii na terenie województwa pomorskiego dominują duże zakłady przemysłowe obracające znacznymi ilościami substancji niebezpiecznych, takie jak *International Paper Kwidzyn S.A.*, *Zakłady Farmaceutyczne „Polpharma” S.A.* w Starogardzie Gdańskim, czy *Grupa LOTOS S.A.* w Gdańsku, a także duże bazy magazynowo-dystrybucyjne ciekłych i gazowych produktów naftowych, jak m.in. *Naftobazy S.A.* w Dębogórze i Ugoszczy, *PKN Orlen S.A.*, *PERN „Przyjaźń” S.A.* czy *Gaspol S.A.* w Gdańsku. Do zakładów o dużym ryzyku zaliczono również terminale w portach Gdańska i Gdyni, przeładowujące w masowych ilościach płynne substancje niebezpieczne, oraz zakłady posiadające ciekły azot w ilościach powyżej 5 ton.

Istotnym źródłem zagrożenia są trasy przesyłu ropy naftowej i produktów naftowych:

- rurociąg pomorski Gdańsk – Płock przesyłający ropę naftową;
- rurociągi przesyłowe Gdańsk Port Północny – Rafineria transportujące ropę naftową i produkty naftowe;
- rurociągi przesyłowe Gdynia Oksywie – Dębogórze transportujące produkty naftowe.

Istotnym źródłem zagrożenia jest również transport kolejowy i drogowy materiałów niebezpiecznych, a zwłaszcza bardzo intensywny w ostatnich latach przewóz paliw płynnych autocysternami. Najbardziej zagrożone są drogi krajowe nr 1, 6, 7, i 22. Zagrożenie stanowi także transport morski materiałów niebezpiecznych, głównie w rejonie wodnych torów podejściowych do portów w Gdańsku i Gdyni.

W 2004 roku zarejestrowano mniej, bo 9 zdarzeń o znamionach poważnych awarii, podczas gdy w poprzednich latach notowano ich średnio do 30 w ciągu roku. Najpoważniejszymi awariami przemysłowymi w ostatnich latach były: pożar zbiornika z paliwem w Rafinerii Gdańskiej w 2003 r. oraz pożar i wybuch mieszaniny gazów propan-butan na terenie rozlewni gazu płynnego Bałtyk Gaz Sp. z o.o. w Jezierzycach w 2004 roku.

2. Dziedzictwo kulturowe

2.1. Struktura przestrzenna i zasoby dziedzictwa kulturowego

Różnorodność form dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa pomorskiego jest efektem złożoności struktury przyrodniczej oraz tradycji grup etnicznych, społeczności i narodów zamieszkujących te ziemie w ciągu dziejów – co odzwierciedliło się w sposobach użytkowania i zagospodarowania przestrzeni, stopniu przekształceń środowiska przyrodniczego i koncentracji zabudowy i innych form wyposażenia przestrzeni, użyciu materiałów budowlanych, technik rzemiosła i form uprawy roli itp.

CZEŚĆ II – Środowisko przyrodnicze i kulturowe

Najwcześniejsze ślady obecności człowieka na terenie obecnego województwa pomorskiego pochodzą z przełomu X i IX tysiąclecia p.n.e. – ery paleolitu schyłkowego. Powszechne zasiedlenie Pomorza Gdańskiego nastąpiło dopiero na przełomie IV i III tys. p.n.e. Początkowo osady koncentrowały się wzdłuż wybrzeża Bałtyku, w strefie krawędziowej Doliny Wisły i w Delcie Wisły, ale również w Dolinie Redy nad Łebą i Bukowiną, jeziorami Żarnowieckim i Raduńskim.

Stabilizacja osadnictwa nastąpiła we wczesnym średniowieczu (VII i VIII w.). Do tej pory przetrwało niewiele reliktyw tego okresu. Ówczesne osady koncentrowały się głównie na obszarach o lepszych glebach, również nad rzekami (Wisła, Wierzyca, Radunia, Reda), jeziorami, rzadziej na terenach leśnych. Obok osad rozproszonych z czasem pojawiały się wsie regularne, składające się z od kilku do kilkudziesięciu domostw rozlokowanych na planie owalu (np. Luzino, Reda, Puszkowo, Stężycy). Gdańsk, w przyszłości port dominujący na południowym Bałtyku, pojawił się w X wieku. Miasto położone na brzegu morza, w Delcie Wisły, rzeki stanowiącej ważny szlak handlowy z południa, szybko przejęło pozycję gorzej usytuowanego Truso (obecnie woj. warmińsko-mazurskie).

Silny wpływ na dziedzictwo kulturowe Pomorza wywarły ośrodki zakonne – np. cystersów (Oliwa, Pelplin), norbertanek (Żukowo), benedyktynek (Żarnowiec), kartuzów (Kartuzy). Główna fala fundacji zakonów miała miejsce od XII do XIV wieku. Klasztory były lokowane z dala od ówczesnych miast i wraz z rozwojem swojego zaplecza stanowiły zaczyn dla rozwoju nowych ośrodków – do dziś przetrwały specyficzne przyklasztorne osady.

Elementem krajobrazu kulturowego wielu miast pomorskich jest architektura zakonów żebraczych – ceglane zespoły składające się z kościoła (z założenia skromnego, pozbawionego wieży) oraz domu zakonnego lokowane były na obrzeżach miast, w pobliżu murów miejskich. W XIII w. do Gdańska, Tczewa i Słupska przybyli za sprawą książąt pomorskich dominikanie, później, w XV wieku, w Gdańsku pojawili się franciszkanie.

Kluczowy dla struktury terytorialnej Pomorza był okres lokowania miast na prawie lubeckim (I poł. XIII w.), później (za panowania Krzyżaków) głównie chełmińskim, będącym wersją prawa magdeburgskiego. Na początku XIV wieku powstała jednostka administracyjna (Państwo Krzyżackie) łącząca oba brzegi dolnej Wisły – obszar delty stał się miejscem najbardziej intensywnego osadnictwa. Dziesiątki miast i setki wsi powstało w drugiej połowie XIII wieku na prawym brzegu Wisły, a po zajęciu Gdańska przez wojska zakonu (1308 r.) – również na jej lewym brzegu. Zbudowano sieć zamków umożliwiających kontrolę i obronę obszaru państwa. Obiekty te miały charakterystyczną strukturę: ceglane, wzniesione na planie zbliżonym do kwadratu, łączyły układ klasztoru i budynku obronnego. Do dziś na terenie województwa pomorskiego przetrwały ruiny (m.in. w Gdańsku, Pucku czy Prabutach) oraz zachowane lub odbudowane zamki (m.in. w Malborku, Kwidzynie, Gniewie, Sztumie, Bytowie, Człuchowie, Łęborku).

W czasie panowania krzyżackiego wykształciła się charakterystyczna struktura dużych wsi kmiecych o układzie placowym (np. Barłozno, Lichnówko) oraz gęsta sieć ceglanych kościołów parafialnych (np. Trutowy, Gnojewo, Miłoradz). Pozostałością po tym okresie jest również kanał Raduni wraz z systemem hydrotechnicznym.

Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Ówczesne Księstwo Sławeńsko-Słupskie (1250-1478) nie zostało objęte kolonizacją Krzyżacką, pozostawało pod wpływami marchii brandenburskiej – znaki tego podziału można odnaleźć do tej pory.

W późnym średniowieczu ukształtował się samorząd ze stabilną siecią ośrodków, który przetrwał do I rozbioru Polski:

- siedziby sejmików generalnych prowincji Prusy Królewskie (na przemian) w Malborku i Grudziądzu,
- województwa pomorskie (siedziba sejmiku w Stargardzie Gdańskim) i malborskie (z siedzibą sejmiku w Sztumie),
- siedzibami wojewodów – pomorskiego w Skarszewach oraz malborskiego w Malborku,
- siedzibami ośrodków powiatowych: Puck, Mirachowo, Żukowo, Tczew, Nowe, Malbork, Świecie, Człuchów.

Na terenie województwa można odnaleźć liczne relikty architektury renesansu (przeważnie jego niderlandzkiej odmiany) i baroku – w przeciwieństwie do zabytków średniowiecznych są to w większości obiekty świeckie. W owym czasie Pomorze znalazło się pod silnymi wpływami protestantyzmu, nurtu promującego prostotę i ascezę. Przejęte przez protestantów kościoły pozbawiane były średniowiecznych malowideł (np. kościół NMP w Gdańsku). Przykłady ówczesnej architektury mieszczańskiej najliczniej występują na terenie Gdańska. Obok reprezentacyjnych kamienic trzeba tu koniecznie wymienić Wielką Zbrojownię, Ratusz Staromiejski, Ratusz Głównego Miasta oraz bramy: Wyżynną, Zieloną i Złotą, a także zachowany w większości unikalny system fortyfikacji ziemnych z XVII wieku. Jedynym przykładem miasta lokowanego w tym czasie jest Wejherowo.

Pozostałością po nurcie kontrreformatorskim w kościele są barokowe wnętrza gotyckich kościołów (m.in. św. Mikołaja w Gdańsku oraz dawny kościół cystersów w Oliwie), które często wyposażano w organy. Najslawniejszym miejskim obiektem ówczesnie zbudowanym jest Kaplica Królewska w Gdańsku, ufundowana przez Jana III Sobieskiego dla katolickiej mniejszości. Barokowa architektura sakralna powstawała najczęściej z dala od miast, przy okazji lokowania nowych grup zakonnych (np. jezuita w Chojnicach i Starych Szkotach pod Gdańskiem, reformaci w Wejherowie). Cennym zabytkiem z tego okresu jest również zespół kilku najstarszych kaplic w Kalwarii Wejherowskiej.

Wraz z reformacją na obszar Deltę Wisły przybyli mennonici, wprowadzając m.in. nowe metody uprawy ziemi. Dziś występujący tu historyczny system polderów uważany jest za jeden z najlepiej zachowanych w Europie. Na tych bogatych, ale trudnych w uprawie ziemiach wykształciły się charakterystyczne formy budownictwa wiejskiego – tzw. zagrody olęderskie (np. Lichnówko, Mątowskie Pastwiska) oraz domy podcieniowe (m.in. Lipce, Trutowy, Miłocin, Koszwały, Nowa Kościelnica, Orłowo, Lubiszewo, Nowy Staw, Marynowy, Myszewko).

Elementem charakterystycznym dla krajobrazu wsi ziemii słupskiej w XVIII i XIX w. było tzw. budownictwo szkieletowe, stąd dziś obszar ten jest nazywany „Krainą w kratę”. Tak budowano chałupy mieszkalne, zabudowania gospodarcze, kuźnie, szkoły, kościoły i dwory. Obecnie budynki wzniesione przy użyciu tej techniki można napotkać m.in. w gminach Ustka, Słupsk, Kobylnica i Wicko, jednak największe skupisko znajduje się w Smołdzinie.

CZEŚĆ II – Środowisko przyrodnicze i kulturowe

Obszar województwa pomorskiego w XIX wieku znajdował się w granicach Królestwa Prus. Wtedy wprowadzono funkcjonujący już wcześniej w Prusach Książęcych system administracji rządowej i ulokowano siedziby powiatów w: Gdańsku, Wejherowie, Kartuzach, Tczewie, Starogardzie Gdańskim, Kościerzynie, Elblągu, Malborku, Sztumie, Kwidzynie, Świeciu, Tucholi, Człuchowie. Ziemie dawnego księstwa słupskiego i okręgu lęborsko-bytowskiego zostały już wcześniej (w XVIII wieku) zintegrowane z administracją rządową Królestwa Prus. W roku 1878 Gdańsk stał się stolicą prowincji Prusy Zachodnie, z zachowanym podziałem na dwie rejencje: gdańską i kwidzyńską. Powiaty: lęborski, bytowski, słupski, sławieński i miastecki pozostawały nadal w prowincji Pomorze, w obrębie rejencji koszalińskiej.

Nie był to korzystny czas dla Pomorza – Gdańsk został zmarginalizowany jako jeden z kilku pruskich portów morskich, w wyniku polityki Bismarcka zakończył się czas harmonijnego współistnienia wielu kultur. Ówczesny porządek pozostawił jednak liczne znaki w krajobrazie kulturowym Pomorza. W połowie XIX wieku rozpoczęto budowę linii kolejowej, zaczęły powstawać wielkoobszarowe zakłady przemysłowe (np. stocznie, cukrownie, później gazownie i elektrownie) oraz urządzenia inżynieryjne (np. latarnie morskie, urządzenia hydrotechniczne, mosty zwodzone). Miasta wyszły daleko poza swoją średniowieczną strukturę, pod koniec XIX wieku w krajobrazie pojawiły się dominujące obiekty handlowe (np. hala targowa w Gdańsku, dom handlowy w Słupsku), gmachy użyteczności publicznej (np. neorenesansowy dworzec i gmach Politechniki w Gdańsku, neogotycki ratusz w Słupsku) oraz siedziby firm (np. bank przy Targu Węglowym, eklektyczny gmach DOKP w Gdańsku). Przykłady architektury eklektycznej i historyzującej można odnaleźć również poza obszarami miejskimi. Najczęściej są to obiekty rezydencjalne (np. pałace w Niepogledziu, Rzucewie, Leźnie) i sakralne (np. kościoły w Rowach i Głównych, kalwaria w Wielu).

Okres tzw. dwudziestolecia międzywojennego to czas intensywnego rozwoju fragmentu wybrzeża znajdującego się w granicach Polski. Zbudowano port we Władysławowie, a przede wszystkim stworzono Gdynię – port wraz z modernistycznym układem miejskim mającym konkurować z Wolnym Miastem Gdańskiem.

II wojna światowa wywarła szczególnie silne piętno. Znaczna część kształtowanych przez wieki struktur miejskich (np. Gdańsk, Słupsk) uległa zniszczeniu. Dziś szczególną opieką otaczane są miejsca walki i martyrologii (Westerplatte, Hel, Poczta Polska w Gdańsku, obóz KL Stuthoff).

Kolejny przełom miał miejsce po wojnie. Obszar obecnego województwa pomorskiego był miejscem intensywnych migracji. Nastąpił niespotykany dotąd wzrost udziału obszarów zurbanizowanych. Nowe dzielnice powstawały w oderwaniu od tradycji miejsca, nadawano im ujednolicony charakter. Wyjątkiem była akcja odbudowy Głównego Miasta w Gdańsku. Zrekonstruowany układ nie stanowi wiernego odtworzenia stanu pierwotnego, lecz jego adaptację uwzględniającą współczesne wymogi funkcjonalne – m.in. standardy dotyczące zacienienia, powierzchni zielonych czy dostępności komunikacyjnej. Z perspektywy kilkudziesięciu lat trudno ocenić, jak trwały będzie wpływ zabudowy okresu socjalizmu na krajobraz kulturowy województwa.

2.1.1. Materialne elementy dziedzictwa kulturowego

Obiekty o randze ponadregionalnej

Większość zasobów dziedzictwa kulturowego ma wartość lokalną i regionalną. Wśród obiektów o wyższej randze można wyróżnić następujące kategorie:

- o znaczeniu światowym: zespół rezydencji wielkich mistrzów krzyżackich w Malborku, kościół parafialny p.w. N. P. Marii w Gdańsku;
- o znaczeniu europejskim: układ urbanistyczny Gdańska, kościół franciszkanów z zespołem poklasztornym, ratusz Głównego Miasta, Wielki Arsenał, bramy Wyżynna i Złota, Twierdza Wisłoujście, zespół pocysterski w Oliwie oraz zespół fortyfikacji na Helu;
- o znaczeniu krajowym: przede wszystkim skoncentrowane w Gdańsku oraz na terenach następujących miast – Bytowa, Gdyni, Gniewu, Kartuz, Kwidzyna, Pelplina, Tczewa, Trutnowych, Wejherowa, Żarnowca oraz Żukowa; niewielka ich ilość występuje na terenach wiejskich – Leśna, Mątowych Wielkich oraz na nie zasiedlonych terenach w okolicach Helu.

Na terenie województwa znajdują się dwa miejsca o szczególnym znaczeniu dla historii świata – Westerplatte i Stocznia Gdańska, nie są one jednak (jako zespoły) objęte ochroną konserwatorską.

Zabytki objęte ochroną prawną

W rejestrze Pomorskiego Konserwatora Zabytków³ znajduje się 2710 wpisów dotyczących obiektów nieruchomych oraz 553 wpisy dotyczące obiektów archeologicznych. Jednocześnie ewidencja obejmuje 4.877 kart zabytków nieruchomych oraz 34.073 archeologicznych nie wpisanych do rejestru. Zestawienie to nie jest doskonałe – można w nim odnaleźć także zabytki już nieistniejące. Przyczyną takiego stanu rzecz jest jego niedostatecznie częsta weryfikacja. Najwięcej nieaktualnych wpisów dotyczy powiatu bytowskiego (27), słupskiego (16) i chojnickiego (8, przy 13 już wykreślonych). Były to głównie zabudowania wiejskie, rozebrane w latach 70. i 80. Powoli dostrzegana jest potrzeba formalnego potwierdzenia wartości kulturowej ciekawych obiektów powstałych w XIX i XX wieku. W rejestrze można odnaleźć np.: kościół p.w. św. Wojciecha w Starogardzie Gdańskim, kościoły w Redzie i Będzinie Lęborskim.

Ustawa z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wyklucza możliwość powielania wpisów do rejestru zabytków oraz katalogów skansenów. Na obszarze województwa wymogi te nie zostały jeszcze spełnione.

1. Obiekty nieruchome nadal wpisane do rejestru zabytków – 32, w tym:
 - Muzeum Pomorza Środkowego, skansen w Klukach, gm. Smołdzino – 18;
 - Kaszubski Park Etnograficzny, skansen we Wdzydzach Kiszewskich gm. Kościerzyna – 9;
2. Obiekty w skansenach niewpisane do ksiąg inwentarzowych – 23;

³ *Raport o stanie zachowania zabytków w województwie pomorskim 2003-04*, Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków, Gdańsk 2005.

3. Obiekty w skansenach wpisane do ksiąg inwentarzowych – 9.

Na **Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO** znajduje się zespół zamkowy w Malborku, są czynione starania o wpisanie fragmentu Gdańska. W ramach stanowiącego część Listy segmentu *Pamięć Świata*, obejmującym najcenniejsze dla rozwoju świata dokumenty i wydawnictwa, umieszczono tablice z 21 postulatami powstałymi podczas strajku w 1980 roku.

Na obszarze województwa znajdują się trzy zespoły uznane za **pomniki historii**:

- Gdańsk – fragment miasta w granicach obwarowań z XVII wieku: Główne Miasto, Stare Miasto, Ołowianka, Spichlerze, Długie Ogrody, Dolne Miasto, Stare Przedmieście, Biskupia Górka, Nowe Ogrody oraz Grodzisko;
- Westerplatte – obszar strażnicy;
- zespół zamku krzyżackiego w Malborku – fragment miasta ograniczony murami obronnymi i fortyfikacjami ziemnymi.

Największa ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków znajduje się w miastach na prawach powiatu oraz w niektórych miastach średniej wielkości (Rys. II.4.), w tym:

- miasta na prawach powiatu: Gdańsk (546 zabytków, 666 elementów) – można wyłonić 40 jednostek, Sopot (107 zabytków, 134 elementy), Gdynia (72 zabytki, 77 elementów), Słupsk (63 zabytki, 64 elementy);
- stolice powiatów: Kwidzyn (93), Nowy Dwór Gdański (53), Starogard Gdański (109) – tu ilość zabytków spowodowana jest istnieniem na terenie miasta dwóch największych w województwie zespołów zabytkowych, w których mieszczą się Szpital dla Psychicznie i Nerwowo Chorych w Kocborowie oraz Stado Ogierów.

Niewielka ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków występuje w gminach: Władysławowo, Łeba, Reda, Miastko, Przywidz, Sulęcyno, Sierakowice, Szemud, Osieczna i Konarzyny. Brak obiektów wpisanych do rejestru zabytków odnotowano na terenie enklaw wiejskich Kaszub (Dziemiany, Linia) i Kociewia (Czarna Woda) (Rys. II.4.).

W województwie występują 54 założenia ruralistyczne i urbanistyczne. Miejscem występowania tych drugich jest przede wszystkim Trójmiasto. Są tu założenia średniowieczne: Główne Miasto, Stare Miasto, Osiek, Oliwa i Jelitkowo w Gdańsku, XVII-wieczne – Dolne Miasto w Gdańsku, z przełomu XIX/XX wieku – Sopot oraz XX-wieczna Gdynia.

Zabytkowe układy urbanistyczne występujące na obszarze województwa to przede wszystkim centra o genezie średniowiecznej: Chojnice, Gniew, Kościerzyna, Kwidzyn, Malbork, Puck, Skórcz, Słupsk, Starogard Gdański, Sztum, Tczew. Jedynym przykładem miasta nowożytnego występującym na terenie województwa jest Wejherowo. Pośród cennych układów urbanistycznych nie sposób nie umieścić śródmieścia Gdyni, które mimo nie umieszczenia w rejestrze jest unikalnym przykładem polskiego założenia modernistycznego.

W grupie układów ruralistycznych znalazły się założenia powstałe w średniowieczu: wsie żuławskie (Żuławka-Drewnica), rybackie (Jastarnia, Hel), przyklasztorne (Żukowo) i inne (Mechowo, Przytarnia, Wiele). Ważną grupę stanowią również wsie XVII- i XVIII-wieczne: Wdzydze Tucholskie, Juszeki, Trąbki Wielkie.

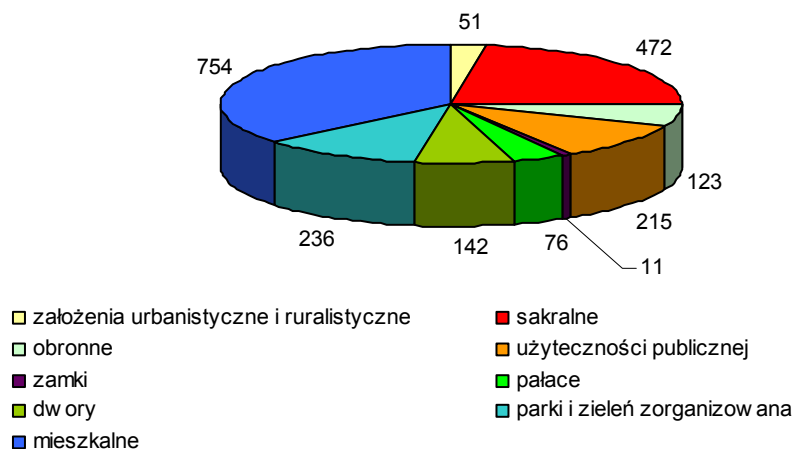
Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

W latach 2001–2004 powołano jeden park kulturowy (nowa forma ochrony) – *Twierdza Gdańsk*, zawierający zespół fortyfikacji rozbudowanych przez wojska napoleońskie.

Spośród 54 układów wpisanych do rejestru zabytków, 31 założeń posiada stan zachowania elementów pierwotnych (rozplanowanie dróg i ulic oraz historyczna zabudowa) szacowany na 50 do 75%, 10 – to założenia o dużym stopniu zachowania (75 do 100%), a 13 – o niższym stosunku tkanki pierwotnej (do 50%).

Zabytki występujące na terenie województwa można podzielić na następujące kategorie:

- sakralne – 472 obiekty, 481 elementów;
- obronne – 123 obiekty, 93 elementy;
- użyteczności publicznej – 215 obiektów;
- zamki – 11;
- pałace – 76;
- dwory – 142 (najbardziej nasyconą założeniami dworsko-parkowymi jest gmina Choczewo, gdzie do rejestru wpisano 10 z 22 istniejących zespołów);
- parki i zieleń zorganizowana – 236 obiekty, 310 elementów. Wśród zabytkowych zespołów zieleni można wyróżnić stanowiące część zespołu dworsko lub pałacowo-parkowego (Parki Oliwski i Oruński w Gdańsku, Chynów, Gołębiewo Średnie, Rynkówka) oraz pozostałości po zespołach (Smarzewo). Odrębną grupę stanowi zieleń komponowana, jak Wielka Aleja między Gdańskiem-Wrzeszczem a centrum miasta oraz aleja między Osłoninem a Rzucewem). Nie zawsze dawne parki pełnią swoją pierwotną rolę – np. pozostałości parków w Starych Polaszkach i Choczewie funkcjonują obecnie jako boiska szkolne;
- mieszkalne – 754 obiekty, 1053 elementy. W rejestrze zabytków największą ilość obiektów tego typu stanowią budynki XIX- i XX-wieczne.

Wykres II.1. Ilość obiektów zabytkowych poszczególnych typów poza niesklasyfikowanymi.

Źródło: Raport o stanie zachowania zabytków w województwie pomorskim 2003–2004

Zabytki umieszczone w zbiorach muzealnych

Zbiory muzeów znajdujących się na terenie województwa pomorskiego liczą łącznie około 227 tys. eksponatów (piąte miejsce w skali kraju). Najwięcej posiadają Muzeum Narodowe w Gdańsku oraz Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku, Muzeum Zamkowe w Malborku i Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku. Średnia wielkość zasobu muzeum znajdującego się na terenie województwa pomorskiego to około 4000 muzealiów, z czego 20% udostępnianych jest na ekspozycjach stałych. Szacując wielkość zbioru, nie należy za najistotniejszy czynnik przyjmować ilości eksponatów. Przy pomocy pojedynczej karty inwentarzowej może być sklasyfikowany zarówno potężny statek, jak i drobne naczynie.

Na obszarze województwa znajdują się dwa muzea posiadające w swoich zbiorach arcydzieła na skalę światową:

- Muzeum Narodowe w Gdańsku: *Sąd Ostateczny* Hansa Memlinga;
- Muzeum Diecezjalne w Pelplinie: *Biblia* Gutenberga;

Dzieła o znaczeniu dla kultury europejskiej i afrykańskiej znajdują się przede wszystkim na terenie Gdańska:

- Muzeum Narodowe w Gdańsku: kolekcje sztuki flamandzkiej i holenderskiej, rzemiosła artystycznego oraz rysunki i grafika Dürera, Holbeina, Rembrandta i Rubensa itp.;
- Muzeum Historyczne Miasta Gdańska: Wielka Sala Rady Ratusza Głównego Miasta oraz Dwór Artura;
- Centralne Muzeum Morskie: kolekcja włoskich i holenderskich obrazów marynistycznych z XVII i XVIII wieku;
- Muzeum Archeologiczne w Gdańsku: kolekcja zbiorów nubijskich;

Wybitne walory cechuje również zespół Zamku w Malborku wraz z kolekcją bursztynu i zbiorem exlibrisów.

Zbiory o znaczeniu krajowym posiadają:

- Muzeum Narodowe w Gdańsku: Malarstwo Polskie XIX i 1. połowy XIX wieku, Polska Sztuka Współczesna, Sztuka Gdańska i Pomorska XV–XIX wiek, rzemiosło artystyczne;
- Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku: największa w Polsce kolekcja Pastelowych Portretów Stanisława Ignacego Witkiewicza;
- Muzeum Zamkowe w Malborku: kolekcja średniowiecznych witraży i zbiorów oręża od XIII do XVIII wieku;
- Centralne Muzeum Morskie: zabytkowe jednostki pływające,
- Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni: zabytkowe jednostki pływające.

Pozostałe muzea mają charakter regionalny. Szerzej o placówkach muzealnych w rozdziale *Infrastruktura społeczna*.

Stan zasobu zabytkowego

Zebrane informacje o stanie nieruchomości obiektów dziedzictwa kulturowego dotyczą tylko elementów wpisanych do rejestru prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Największa ilość obiektów kwalifikowanych do generalnego remontu (202) znajduje się w Gdańsku, należy jednak pamiętać, że jest to miasto o największym nasyceniu obiektami zabytkowymi i jednocześnie zlokalizowanych jest tam największa ilość obiektów niewymagających żadnych prac (62). Proporcjonalnie największy zasób zabytków z złym stanem technicznym (kwalifikowanych do remontu kapitalnego) znajduje się w powiecie słupskim (112 obiektów, 70% zasobu zabytkowego) oraz człuchowskim (21 obiektów, 60% zasobu zabytkowego) – w ujęciu całego województwa wynosi 29%. Poza Gdańskiem najwięcej obiektów w dobrym stanie technicznym (niewymagających remontu) zlokalizowanych jest w Sopocie (44, co stanowi aż 50% zasobu zabytkowego tego miasta).

2.1.2. Niematerialne dziedzictwo kulturowe

Dla tożsamości kulturowej regionu nie mniej ważne niż zabytki materialne jest kultywowanie tradycji, obyczajów, sztuki ludowej i rzemiosła. Obszar obecnego województwa pomorskiego pod koniec II wojny światowej oraz po jej zakończeniu był miejscem intensywnej migracji – emigracji ludności rdzennej (przede wszystkim z Gdańska, Żuław Gdańskich oraz powiatu lęborskiego) oraz napływu mieszkańców tzw. kresów wschodnich, później ludności przesiedlonej w ramach akcji „Wisła”. Silna ingerencja w strukturę etniczną zniszczyła kształtowany przez wieki system wielokulturowej koegzystencji.

W ramach prac nad *Strategią rozwoju turystyki w województwie pomorskim*⁴ wskazano regiony o różnej tożsamości oraz o różnym stopniu jej ukształtowania. Dane Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. potwierdzają, że najlepiej kultywowana oraz dominująca pod względem zasięgu terytorialnego jest kultura kaszubska. Na obszarze województwa znajduje się 10 gmin, w których ponad 20% mieszkańców zadeklarowało używanie języka kaszubskiego: Puck, Linia, Szemud, Przdokowo, Sierakowice, Parchowo, Sulęcyno, Steżycza, Chmielno i Somonino. Wskazać można również wyraziste ośrodki kultury kociewskiej. W ciągu ostatnich lat zauważalne jest wypełnianie się luki – kształtowanie się nowych tożsamości Gdańska kultywującego szeroko pojęte dziedzictwo „Solidarności” oraz Sopotu – centrum życia towarzyskiego na skalę ogólnopolską.

Subregiony i mikroregiony o silnej i wyrazistej tożsamości kulturowej:

- Ziemia Pucka – o bardzo wyrazistej tożsamości kaszubskiej;
- Gdynia – o uformowanej w latach 30. wielokulturowej tożsamości dużego miasta portowego;
- Ziemia Kartuska – o wyrazistej tożsamości kaszubskiej;
- Ziemia Kościerska – o silnej przewadze tożsamości kaszubskiej;
- Ziemia Bytowska – o silnej przewadze tożsamości kaszubskiej;
- Ziemia Starogardzka – o wyrazistej tożsamości kociewskiej;

⁴ A. Kostarczyk, pkt. 3.8.2: *Zasoby dziedzictwa kulturowego o znaczeniu krajowym i regionalnym*, [w:] *Uwarunkowanie i kierunki rozwoju turystyki w województwie pomorskim*, red. Marzena Wanagos, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2004.

CZEŚĆ II – Środowisko przyrodnicze i kulturowe

- Ziemia Chojnicka – o przewadze tożsamości południowo-kaszubskiej.

Subregiony o heterogenicznej tożsamości:

- Ziemia Wejherowska – wielka skala urbanizacji w Wejherowie po 1945 roku sprawiła, że przedwojenny ośrodek duchowy „Kalwaria Wejherowska” i intelektualny (dwa gimnazja) utracił funkcję stolicy intelektualnej Kaszubów;
- Ziemia Tczewska – na tożsamość kociewską nałożyły się migracje powojenne;
- Ziemia Kwidzyńska – j.w.

Regiony o rozmytej, zanikającej lub utraconej tożsamości:

- Żuławy i Mierzeja Wiślana;
- Ziemia Malborska i Sztumska;
- Ziemia Łęborska – o przewadze tożsamości południowo-kaszubskiej;
- Ziemia Człuchowska.

Subregiony i mikroregiony o tworzącej się nowej tożsamości:

- Gdańsk;
- Sopot.

Obserwuje się kultywowanie wielu przejawów wzornictwa ludowego. Najważniejszymi ośrodkami hafciarstwa kaszubskiego są: Wejherowo, Żukowo, Sierakowice, Kartuzy, Puck, Gdańsk, Człuchów, Chojnice oraz Tuchola. Istnieje również ośrodek garncarstwa w Chmielnie. Tradycyjne wzory są nadal spotykane w domach wiejskich, jednak głównymi odbiorcami takich produktów są turyści.

Pośród rzemiosł tradycyjnych dla regionu warto wymienić poławianie i obróbkę bursztynu oraz produkcję mebli gdańskich. Renesans obu dziedzin nastąpił po zmianach roku 1989. Bursztyn jest na tych ziemiach wykorzystywany od ponad 5000 lat, obecnie przetwarzanie tego surowca jest zjawiskiem cennym nie tylko jako regionalna gałąź przemysłu, ale jako ważny element turystyki kulturowej. Meble gdańskie są produktem posiadającym stałe grono wielbicieli, jednak brakuje nowych projektów inspirowanych charakterystycznymi barokowymi meblami, które uczyniłyby styl ponadczasowym.

Niepokojącym zjawiskiem jest stopniowy odwrót od tradycyjnego rybołówstwa. Całkowity zanik łodzi rybackich na plażach oraz ich zapleczu zuboży krajobraz kulturowy województwa.

Na obszarze województwa można odnaleźć relikty kultur wpisujących się we wspólne dziedzictwo europejskie (kultura wielbarska, kultura bursztynu) oraz wspólne dziedzictwo Morza Bałtyckiego i Europy Północnej: kultura rzucewska, kultura Wikingów, dziedzictwo Gotlandii oraz dziedzictwo Hanzy.

2.1.3. Dziedzictwo archeologiczne (*Danuta Król, Iwona Kozerska⁵*)

W zróżnicowanym krajobrazie kulturowym Pomorza ważnym elementem pozostają stanowiska archeologiczne. Generalna klasyfikacja stanowisk archeologicznych dla potrzeb planowania przestrzennego dzieli je na:

- stanowiska o własnej formie krajobrazowej, tj. grodziska, cmentarzyska kurhanowe i niektóre osady;
- stanowiska płaskie, niewidoczne na powierzchni ziemi, tj. osady, obozowiska, cmentarzyska płaskie szkieletowe i ciałopalne.

Rozpoznanie archeologiczne obszaru województwa

Na terenie województwa zarejestrowano 26.379 stanowisk archeologicznych (Rys. II.5.), w tym 529 stanowisk o własnej formie krajobrazowej (kurhany, grodziska, megality). Zasoby dziedzictwa archeologicznego rozpoznane zostały w oparciu o:

- badania wykopaliskowe;
- badania powierzchniowe prowadzone w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski;
- doraźne badania terenowe (np. prace zabezpieczające miejsca przypadkowych odkryć archeologicznych).

Rozpoznanie archeologiczne województwa pozwala na wyróżnienie skupisk osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego:

1) Obszar Pobrzeża Kaszubskiego (Kępa Ostrowska, Kępa Swarzewska, Kępa Pucka). Cechą charakterystyczną obszaru są wysoczyzny nadmorskie, poprzecinane dolinami rzek (Czarna Woda, Płutnica). Krawędzie kęp, a zwłaszcza ich niskie terasy, zasiedlane były już w okresie mezolitu. Są to liczne obozowiska położone w pobliżu rzek, w okolicach Jastrzębiej Góry, Ostrowa, Tupadeł i Mieroszyna. Część z tych obozowisk została zabudowana (np. Ostrowo, Jastrzębia Góra). W epoce brązu i wczesnej epoce żelaza szczególnie intensywnie była zasiedlana Kępa Swarzewska. Na wysokich krawędziach kęp lokowane były duże cmentarzyska grobów skrzynkowych (Chłapowo, Łebcz, Swarzewo). O rozwoju gospodarczym i osadniczym świadczą liczne osady (Swarzewo, Mieroszyno). Część osad z tego obszaru została zniszczona przez proces obsuwania się klifów (np. Osłonino). Dobrze zachowana jest osada łowców fok w Rzucewie. Zachowały się ślady zabudowy słupowej oraz pracownię obróbki krzemienia. Osada ta przewidziana jest do objęcia ochroną w formie parku kulturowego. Przykładem rozwoju gospodarczego z XI–XII wieku może być osada garncarzy odkryta w Osłoninie, na krawędzi Kępy Puckiej – bezpośrednio nad ujściem rzeki Redy.

2) Obszar aglomeracji trójmiejskiej (Kępa Oksywska, Kępa Redłowska wraz ze wschodnią krawędzią Pojezierza Kaszubskiego). Ze względu na silne zurbanizowanie tego terenu najbardziej czytelne są zachowane (lub znane z danych archiwalnych) stanowiska o własnej formie krajobrazowej. Rozpoznane dotychczas grodziska wczesnośredniowieczne w Gdyni (Obłuże, Oksywie) i w Sopocie lokowane były w pobliżu brzegu morskiego. W bezpośrednim zapleczu grodzisk istniały osady otwarte. Liczne ich ślady odkryte zostały

⁵ Pracownicy Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

w Migowie, Obłuzu, Babich Dołach i Kamiennym Potoku. Na obszarach nieurbanizowanych, a tym samym dostępnych dla badaczy, potwierdzono intensywne osadnictwo we wczesnej epoce żelaza i w okresie wpływów rzymskich.

3) Dolina Dolnej Redy wraz z przylegającymi do niej partiami Wysoczyzny Puckiej i Pojezierza Kaszubskiego. Cechą charakterystyczną obszaru jest dolina rzeki Redy wraz z przylegającymi do niej piaszczystymi terasami. Stanowiły one obszar intensywnego osadnictwa w okresie mezolitu i neolitu. Świadczą o tym liczne obozowiska odkryte w Redzie i w Orlu. Ślady osadnictwa z tego obszaru odkrywane są na torfach zalegających w dolinie (Orle). Dolina Redy stanowiła też obszar intensywnego osadnictwa w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza. Na piaszczystych terenach lokowano cmentarzyska i osady produkcyjne (dymarki). Duży rozwój tego obszaru zaznacza się w okresie wczesnego średniowiecza: powstały grody obronne w Redzie-Ciechocinie, Redzie-Pieleszewie i Wejherowie-Gowinie. Powstawały też liczne osady, np. w Redzie czy w Wejherowie.

4) Zachodnia część Żuław Wiślanych wraz ze wschodnią krawędzią pojezierza kaszubskiego. Granicami tego obszaru od zachodu, południa i północy są rzeki Radunia i Kłodawa, a od wschodu – Motława. Obszar położony na styku Żuław i pojezierza charakteryzuje się bardzo zróżnicowanym krajobrazem-przyrodniczym. Szczególnie intensywne osadnictwo występowało tu we wczesnej epoce żelaza i okresie wpływów rzymskich. Dla okresu wczesnej epoki żelaza charakterystyczne są dwie osady produkcyjne (Juszkowo, Straszyn) i związane z nimi cmentarzyska grobów skrzynkowych. Liczne cmentarzyska szkieletowe są pozostałościami z czasów wędrowek ludów. Znajdowane w grobach bogate wyposażenie potwierdza kontakty z południową Europą. Planowana budowa „faktorii rzymskiej” na terenie Pruszcza Gdańskiego znajduje uzasadnienie w źródłach archeologicznych.

5) Żuławy Malborskie. Teren ten był szczegółowo rozpoznawany w trakcie badań wykopaliskowych związanych z budową autostrady A-1. Badania te potwierdzają intensywne osadnictwo już w okresie neolitu. Odkryto tu licznie pracownie obróbki bursztynu (Wybicko, Niedźwiedziówka). Południowe części Żuław zasiedlane były też w okresie wpływów rzymskich.

6) Dolina Dolnej Wisły. Cechą charakterystyczną jest występowanie grodzisk wczesnośredniowiecznych bezpośrednio na terenie Skarpy Wiślanej (Ciepłe I–IV). Obszar ten był zasiedlony także w okresie wpływów rzymskich. Potwierdzają to osady w Opaleniu, Wielkim Garcu, a także osadnictwo lokowane na terenach położonych w pobliżu Wisły.

7) Zachodnia część Pojezierza Starogardzkiego. Obszar od wschodu ograniczony rzeką Wierzyca z licznymi śladami zabudowy mieszkalnej. Równie intensywne osadnictwo w tym rejonie obecne było we wczesnej epoce żelaza. Związane są z nimi dwie osady – w Barłźnie i w Brzeźnie.

8) Bory Tucholskie wraz dopływem środkowym Brdy (część południowa). Występowały tu zwarte skupiska osadnictwa mezolitycznego (Swornegacie, Męcikał). Obozowiska lokowane były bezpośrednio nad brzegami jezior i rzek.

9) Bory Tucholskie (część północno-wschodnia). Cechą charakterystyczną są cmentarzyska kurhanowe i z kręgami kamiennymi w Leśnie i w Odrach. Potwierdzają one tzw. szlak gocki na

terenie Pomorza i w okresie wpływów rzymskich. Na obszarze tym istniało intensywne osadnictwo związane z wczesną epoką żelaza. Potwierdzają to osady (Brusy, Leśno) i cmentarzysko z grobami skrzynkowymi.

10) Zachodnia części Pojezierza Hławskiego. Na obszarze tym pojawiają się pierwsze grody warowne kultury łużyckiej (epoka brązu). Na wczesną epokę żelaza datowane są liczne cmentarzyska kurhanowe. Szereg obiektów z okresu wczesnego średniowiecza związanych jest z obecnością Prusów na tym obszarze.

11) Pojezierze Kaszubskie (część środkowa). Występują tu cmentarzyska grobów skrzynkowych datowanych na wczesną epokę żelaza. Kolejnym okresem występowania osadnictwa jest wczesne średniowiecze. Potwierdzają to pierwsze grody warowne (Chmielno, Borucino) i osady otwarte (Zgorzałe).

12) Pojezierze Kaszubskie / Pojezierze Krajeńskie. Zwarta sieć osadnicza istniała w mikroregionie rynny jezior Krępsko i Szczytno. Jednostka zwarta, zwłaszcza od okresu wpływów rzymskich poprzez wszystkie fazy wczesnego średniowiecza (grodziska w Krępku, Gwieździnie, Olszanowie z osadami przyrodowymi oraz osady od VI/VII/VIII wieku – wokół jeziora Krępsko). Zwarty obszar cmentarzysk wczesnośredniowiecznych kurhanowych i cmentarzysk kurhanowych kultury łużyckiej (Barkowo, Bińcze, Biskupnica, Rozwory) na południe od ww. mikroregionu osadniczego, z centrum w dolinie rzeki Chrzastowej i jeziora Biały Zdrój. Największe cmentarzysko kurhanowe wczesnośredniowieczne na Pomorzu w Chrzastowie, z towarzyszącymi mu cmentarzyskami kurhanowymi kultury łużyckiej i pojedynczymi megalitami w Bińczu i Biskupnicy, Chrzastowie. Kompleks cmentarzysk wschodniopomorskich z przewodnią formą rodzinnych grobów skrzynkowych, z najbardziej charakterystyczną formą ceramiki sakralnej, tj. popielnicami twarzowymi – Gwieździn, Olszanowo, Biernatka.

13) Obszar Pobrzeża Koszalińskiego (pogranicze Wysoczyzny Słupskiej, Damnickiej, Pradoliny Redy – Łeby). W środkowym i górnym biegu rzeki Łupawy znajduje się jeden z najcenniejszych obszarów osadnictwa pradziejowego w Polsce – koncentracja cmentarzysk megalitycznych i osad grupy łupawskiej kultury pucharów lejkowatych (Łupawa, Poganice, Zochowo), cmentarzysk z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów ze śladami ekspansji plemion gockich (początek naszej ery – VI w n.e.) w Głuszynie i Szczypkowicach. Koncentracja (25) cmentarzysk megalitycznych oraz osad, w tym największa na Niżu Europejskim osada tej kultury o powierzchni 16 ha. Zarejestrowano kompleksy cmentarzysk kurhanowych – łącznie 32 oraz cmentarzysk kultury pomorskiej z grobami skrzynkowymi – 30. Dominaty terenowe stanowią grodziska w Runowie (z bukowym rezerwatem przyrody), Potęgowie, Łupawie, Zochowie, Gałęźni Małej i Wielkiej, zwarta koncentracja trzech grodzisk w Jaworach, Budowie z wczesnośredniowiecznym cmentarzyskiem płaskim szkieletowym w Mikorowie.

14) Pobrzeże Koszalińskie (Wybrzeże Słowińskie, Wysoczyzna Damnicka). Prawie wszystkim glebom kopalnym spotykanym na terenie Słowińskiego Parku Narodowego towarzyszą ślady bytowania człowieka. Łącznie na Mierzei Łebskiej odkryto 15 stanowisk archeologicznych, w tym obozowiska mezolityczne, neolityczne i osadnictwo kultury wielbarskiej. Krawędzie kęp, a zwłaszcza ich niskie terasy zasiedlane były już w okresie mezolitu. Liczne obozowiska położone były w strefie przejściowej między jeziorami a wysoczyzną, w pobliżu

rzek, w okolicach Smołdzińskiego Lasu oraz Główczyce, Cecenowa, Poblócia na kępach Wysoczyzny Damnickiej, Gardny Wielkiej i Małej, Wysokiej, Czystej, Rekowa. W epoce brązu i wczesnej epoce żelaza szczególnie intensywnie zasiedlana była Wysoczyzna Damnicka. Na wysokich krawędziach kęp lokowano duże cmentarzyska grobów skrzynkowych. Zjawiskiem wyjątkowym są dwa grodziska o wybitnych walorach kulturowych zlokalizowane na Rowokole, gdzie zarejestrowano także cmentarzysko szkieletowe kultury wielbarskiej oraz relikty XV-wiecznej kaplicy św. Mikołaja. Grodziska w Równie z cmentarzyskiem kurhanowym wczesnośredniowiecznym, Rumsku, Siodłoniach (zespół dwóch grodzisk), Będziechowie, Żoruchowie.

15) Pobrzeże Kaszubskie (Kępa Lęborska i Tawęcińska). Obszar o najlepszych w skali Pomorza warunkach dla osadnictwa. Stanowiska archeologiczne układają się zespołami i mikroregionami osadniczymi zlokalizowanymi na terasach pradoliny rzeki Łeby oraz wzdłuż stoków i krawędzi pradoliny Łeby, stoków i krawędzi doliny Kisewy, Charbrowskiej Strugi, Białogardzkiej Strugi, Pogorzelic. Szczególne piętno krajobrazowi kulturowemu nadają stanowiska o własnej formie krajobrazowej, w tym cmentarzyska kurhanowe kultury łużyckiej ze zwartymi skupiskami osad, cmentarzyska kultury oksywsko-wielbarskiej (Czarnówko, Lubowidz), cmentarzyska kultury wschodniopomorskiej z grobami skrzynkowymi wyposażonymi w popielnice twarzowe i domkowe (Obliwice, Garczegorze, Pogorzelice, Janowiczki, Chocielewko, Kębłowo, Redkowice). Łącznie na obszarze zarejestrowano 135 cmentarzysk. Trwałym elementem krajobrazu są też grodziska wczesnośredniowieczne w Krępie Kaszubskiej, Białogardzie, Nowej Wsi Lęborskiej, Darzewie. Pas osadniczy na zapleczu kasztelani białogardzkiej, ciągnący się od Krępy Kaszubskiej do Nowej Wsi Lęborskiej, charakteryzuje się występowaniem grodzisk z towarzyszącymi im dużymi osadami przygodowymi i siecią drobniejszych form osadniczych. Ważne znaczenie kulturotwórcze mają szlaki handlowe i komunikacyjne wykorzystujące przewężenie Łeby pod Lęborkiem oraz zabytkowe zespoły urbanistyczne miast Lęborka i Łeby wraz z poziomami osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Istotne znaczenie mają relikty Starej Łeby reprezentowane w postaci ruiny XIV-wiecznego kościoła św. Mikołaja, podziemne relikty miasta; ważne są także relikty hut szkła w Ulinii i Damnicy.

16) Równina Słupska. Główny trzon osadnictwa pradziejowego stanowi horyzont łużycko-pomorski oraz oksywsko-wielbarski, uzupełniony przez osadnictwo z okresu wczesnego średniowiecza – to ok. 85% zarejestrowanych stanowisk archeologicznych. Osadom towarzyszą cmentarzyska płaskie oraz kurhanowe, niekiedy skarby oraz znaleziska luźne bez kontekstu osadniczego. Cechą charakterystyczną krajobrazu kulturowego są 33 cmentarzyska kurhanowe o różnej zawartości – od pojedynczych rozproszonych kurhanów po cmentarzyska złożone z kilkudziesięciu obiektów. W okresie halsztackim pojawiają się cmentarzyska z grobami skrzynkowymi kultury pomorskiej – najbardziej charakterystycznymi dla tożsamości kulturowej regionu: w gminie Kępice – 4, w gminie Słupsk – 15, w gminie Ustka – 17. Cechą wyróżniającą osadnictwo tego regionu, o znaczeniu ponadregionalnym dużym znaczeniu poznawczym dla Pomorza, jest znaczny udział osadnictwa wczesnośredniowiecznego z wczesnych faz w rejonie Lulemina, Kończewa, Kuleszewa. Zwarte mikroregiony osadnictwa łużyckiego i wielbarskiego (zespoły osad i cmentarzysk) mają miejsce w dolinie Moszczeniczki (Gać Leśna, Swołowo, Gać). Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Dolina Moszczeniczki” oraz wsie o zabytkowym układzie ruralistycznym i zachowanej zabudowie szachulcowej, np. Swołowo, Bierkowo,

Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Bruskowo, Gać, stanowią element krajobrazu kulturowego „krajny w kratę”. Zespół osadniczy złożony z grodziska, cmentarzyska kurhanowego i osad znajduje się w Gaci Leśnej. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne układa się dość równomiernie w dolinach i na stokach doliny rzeki Słupi z dopływami Brodniczki, Moszczeniczki. Koncentracje w rejonie Swołowa, Bierkowa, Włynkowa, Siemianic, Bruskowa, Wrześcia, Karzcina, Kończewa, Obłęża, Bięcina, Damna, Słupska, Krępy Słupskiej wykazują kontynuację osadniczą od horyzontu łużycko-pomorskiego i wielbarskiego w zwartych zespołach ruralistycznych, uzupełniając obszar historycznego krajobrazu osadnictwa wsi o rodowódzie (dotąd) średniowiecznym. W tej części powiatu jest 168 osad o znaczących walorach krajobrazowych oraz 16 grodzisk. Zachowany układ urbanistyczny miasta lokacyjnego Słupska ma pradziejowe i wczesnośredniowieczne poziomy osadnicze oraz grodzisko. W obrębie miasta lokacyjnego rozpoczęto realizację archeologicznych badań wykopaliskowych.

W zasobach archeologicznych znajdują się stanowiska pochodzące z różnych okresów chronologicznych, tj. od epoki kamienia do czasów nowożytnych. Do szczególnie ważnych obiektów archeologicznych o randze ponadregionalnej i spełniających kryteria utworzenia parku kulturowego zaliczamy:

- na obszarze Żuław – pracownie bursztyniarskie, jedyne zachowane w Europie zagłębie bursztynowe datowane na epokę kamienia;
- na terenie Pobrzeża Kaszubskiego – osadę łowców fok w Rzucewie wraz z jej walorami krajobrazowymi. Jest to jedyna nad południowym Bałtykiem osada łowców, która może być eksponowana w formie rezerwatu – parku kulturowego (drugi taki obiekt znajduje się dopiero na Wyspach Alandzkich);
- cmentarzyska kurhanowe i z kręgami kamiennymi, położone na tzw. „Szlaku wędrówki Gotów”: Babi Dół – Borcz, Węsiory, Leśno i Odry;
- na obszarze Wysoczyzny Damnickiej – Megality Łupawskie – jedyny zachowany na Niżu Europejskim zespół cmentarzysk megalitycznych i osad kultury pucharów lejkowatych z Rezerwatem Archeologicznym w Runowie (pomnikowy drzewostan bukowy, grodzisko, cmentarzysko kurhanowe), a także cmentarzysko szkieletowe wczesnośredniowieczne funkcjonujące od końca starożytności po 2 poł. XI w. w Mikorowie, cmentarzyska gockie w Głuszynie i Szczypkowicach;
- na obszarze Pojezierza Kaszubskiego – rynnę Jezior Krepsko i Szczytno z czterema grodziskami w Krepsku, Gwieździnie, Olszanowie z osadami przygodowymi oraz osadami od VI/VII/VIII wieku – do powstania XIII-wiecznej kasztelani szczycieńskiej z siedzibą na wyspie jeziora Szczytno, cmentarzyskami kultury pomorskiej z popielnicami twarzowymi, cmentarzyskami kurhanowymi kultury łużyckiej oraz największym na Pomorzu cmentarzyskiem kurhanowym wczesnośredniowiecznym w Chrzastowie, wyznaczającym południową granicę jednostki plemiennej;
- na Pojezierzu Bytowskim – zespół cmentarzysk kultury pomorskiej z osadami, w tym największe cmentarzysko kultury pomorskiej (ponad 100 grobów skrzynkowych wplecionych w krajobraz jezior lobeliowych), zespół trzech grodzisk oraz pięciu cmentarzysk kurhanowych – element szlaku „pomorska strefa kurhanowa”;

- na Pobrzeżu Koszalińskim – zespół stanowisk archeologicznych neolitycznych i kultury wielbarskiej w obrębie wychodni gleb kopalnych na obszarze Słowińskiego Parku Narodowego z Górą Rowokół, na której znajdują się dwa grodziska, cmentarzysko szkieletowe kultury wielbarskiej oraz relikty XV-wiecznej kaplicy św. Mikołaja. Miejsce kultu.

Zestawiając materialne, przestrzenne oraz niematerialne walory dziedzictwa kulturowego województwa⁶ – na podstawie waloryzacji obejmującej takie czynniki jak nasycenie zabytkami, ich różnorodność, unikalność, zróżnicowanie form budownictwa tradycyjnego i niwy siedliskowej, kontynuacja historycznych struktur osadniczych, różnorodność złożonych zasobów dziedzictwa użytkowego przestrzeni, dominanty kulturowe, zróżnicowanie krajobrazu kulturowego, obszar typowej formy struktur osadniczych, kontynuację wzorców kultury regionalnej, zasób historycznych odwołań kulturowych oraz dominanty kultury niematerialnej – można wyłonić 40 jednostek.

Obszarami kulturowymi o ponadregionalnej randze i wybitnych walorach dziedzictwa kulturowego są: Ziemia Pucka, Ziemia Pelplińsko-Gniewska, Żuławy Malborskie Wielkie, Ziemia Wejherowska, Ziemia Kartuska, Ziemia Sztumska.

Obszarami o wysokich walorach dziedzictwa kulturowego są: Ziemia Bytowska, Żuławy Gdańskie, Ziemia Żukowska, Ziemia Tczewska, Półwysep Helski, Ziemia Lęborska, Ziemia Czerska, Ziemia Kwidzińska (wysoczyzna).

Do obszarów o niższych walorach dziedzictwa kulturowego zaliczają się: Ziemia Słupska (pas leśny), Ziemia Człuchowska (część leśna), Ziemia Chojnicka, Ziemia Świecka (część leśna), Ziemia Oberlandzka, Przybrzeże Południowego Bałtyku i Zalew Wiślany.

3. Krajobraz – zasoby, zagrożenia i dotychczasowa ochrona

Wymóg ochrony krajobrazu wynika z różnorodnych przepisów prawa krajowego (m.in. ustawy o ochronie przyrody oraz ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), a od 2005 roku został wzmocniony w wyniku ratyfikacji przez Polskę Europejskiej Konwencji Krajobrazowej Rady Europy, podkreślającej znaczenie krajobrazu jako specyficznego zasobu środowiska przyrodniczego i kulturowego, który może sprzyjać działalności gospodarczej, przyczyniać się do tworzenia nowych miejsc pracy, wpływać na kształtowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego, przyczyniać się do zwiększenia dobrobytu i konsolidować społeczności lokalne oraz regionalne, kształtując jakość życia ludzi. Aby spełniał on te wszystkie funkcje, krajobraz musi zostać utrzymany w stanie sprzyjającym kreowaniu wysokiej jakości życia, co można osiągnąć poprzez eliminowanie czynników mu zagrażających oraz przez jego ochronę i właściwe kształtowanie.

Wartość zasobów krajobrazowych województwa pomorskiego jest wysoka, równocześnie jednak podlegają one różnorodnym oddziaływaniom człowieka, które mogą wpływać na zmniejszenie ich wielkości i jakości. Na te zasoby składają się dwie podstawowe grupy walorów: o charakterze makroprzestrzennym (zajmujące rozległe obszary regionu) oraz mikroprzestrzennym

⁶ *Identyfikacja struktury przyrodniczej i dziedzictwa kulturowego oraz koncepcja przestrzenna ich ochrony i kształtowania w województwie pomorskim*, red. A. Kostarczyk i M. Przewoźniak, Gdańsk 2001.

Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

(małoobszarowe, liniowe i punktowe). Zasadnicze rysy krajobrazu województwa tworzy kompozycja naturalnych i sztucznych cech środowiska, wyrażająca się w formach rzeźby terenu i powiązanej z nią budowy geologicznej, pokrycia (użytkowania) terenu oraz skomponowanego z nimi historycznego osadnictwa. Z rozmieszczenia i sąsiedztwa tych cech środowiska wynika występowanie elementów ekspozycji wizualnej i kompozycji krajobrazowej, takich jak: punkty widokowe, ciągi widokowe, wodne platformy widokowe, widoki panoramiczne miejscowości i obszarów, wnętrza krajobrazowe. W skali lokalnej, a – w przypadku dużego nagromadzenia – także w skali regionalnej, krajobraz urozmaicają elementy mikroprzestrzenne: naturalne (wybrzeża klifowe, strefy wąwozowe, inne tereny o „żywej” rzeźbie, jeziora i oczka wodne) i kulturowe (w szczególności: zespoły dworsko-parkowe, historyczne zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, krzyżackie założenia zamkowe, drogi alejowe, domy podcieniowe, szkieletowe kościoły nowożytny, ceglane kościoły gotyckie, wiatraki, porty i przystanie rybackie, kalwarie, stanowiska archeologiczne kultury gockiej).

Analiza wyżej wymienionych zasobów krajobrazowych wskazała na występowanie wielu obszarów o wysokiej wartości krajobrazu (Rys. II.6.). Wartości wybitne posiada północno-wschodnia część Pojezierza Starogardzkiego w obrębie gminy Subkowy i Pelplin. Bardzo wysoką wartością krajobrazu cechują się Żuławy Malborskie (gminy: Lichnowy, Nowy Staw, Miłoradz, Malbork, Stare Pole), rozległe obszary na Pojezierzu Iławskim (gminy: Mikołajki Pomorskie, Prabuty, Stary Dzierżoń, Sztum), południowa część Pojezierza Kaszubskiego (gminy: Nowa Karczma, Przywidz, Skarszewy, Somonino, Tczew, Trąbki Wielkie), Wysoczyzna Żarnowiecka (gminy: Choczewo, Gniewino, Wicko). Bardzo wartościowy krajobraz możemy także spotkać na dużych obszarach w gminach: Puck, Łęczyce, Dębica Kaszubska, Kępice, Dziemiany, Smętowo Graniczne, Gniew i Kwidzyn. Stosunkowo wartościowy krajobraz dominuje także w północno-zachodniej części województwa (Równina Słupska, Wysoczyzna Damnicka), na Pojezierzu Bytowskim, Starogardzkim i Kaszubskim (poza suburbanizującą się strefą na zachód od aglomeracji trójmiejskiej), jak i na Żuławach Gdańskich, w Dolinie Kwidzyńskiej, na Pojezierzu Iławskim i w zachodniej części Pobrzeża Słowińskiego.

Wartość zasobów krajobrazowych jest obniżana przez działalność człowieka. Ogromny wpływ ma m.in.: ekspansja zabudowy mieszkaniowej i towarzyszącej na podmiejskie tereny otwarte, wprowadzanie zabudowy turystyczno-wypoczynkowej na tereny atrakcyjnych krajobrazowo, zmiany pierwotnej struktury agrarnej użytków rolnych (nadmierne rozdrabnianie niezgodne z historycznymi podziałami), zmiany formy wykorzystania użytków zielonych na inne rolnicze, leśne lub osadnicze, realizowanie lub planowanie lokalizacji farm wiatrowych, odkrywkowa eksploatacja surowców mineralnych, nagminne stosowanie pretensjonalnych form architektonicznych we współczesnej zabudowie, wycinanie drzew wzdłuż dróg alejowych, regulacja rzek i potoków, wprowadzanie napowietrznych przesyłowych linii energetycznych. Analiza przekształceń krajobrazu w ujęciu przestrzennym wykazała, że najsilniej zagrożony jest krajobraz Żuław Malborskich i Gdańskich (gminy: Suchy Dąb, Pszczółki, Ostaszewo, Lichnowy, Nowy Staw, Miłoradz, Malbork, Stare Pole), Równiny Słupskiej (gminy: Kobylnica, Słupsk, Ustka), gmin Mikołajki Pomorskie i północnej części Prabut na Pojezierzu Iławskim oraz części Pradoliny Redy i Łeby (gminy Łęczyce i Wejherowo) oraz wschodniej części Pojezierza Kaszubskiego (gminy Żukowo, Przodkowo). Duże zagrożenia dla krajobrazu występują także na Wysoczyźnie Damnickiej (gminy: Słupsk, Damnica, Potęgowo), w południowej części Pojezierza

Kaszubskiego (gminy: Somonino, Nowa Karczma, Skarszewy, Trąbki Wielkie), a także w gminach: Chojnice, Czersk, Tuchomie, Lipusz, Nowa Wieś Lęborska, Choczewo, Gniewino, Krokowa, Puck, Władysławowo, Jastarnia, Kolbudy, Pruszcz Gdański, Cedry Wielkie, Nowy Dwór Gdański, Smętowo Graniczne, Kwidzyn, Sadlinki i Gardeja. Liczne zagrożenia występują na mniejszych obszarach także w wielu innych gminach województwa.

Konfrontując wartość zasobów krajobrazowych województwa z natężeniem zagrożeń krajobrazu, wydzielono 49 obszarów priorytetowych dla działań w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu, zajmujących około połowy obszaru województwa pomorskiego (Rys. II.6.). Dotychczas utworzone formy ochrony krajobrazu, takie jak parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz krajobrazowe rezerваты przyrody, a także obszarowe wpisy do rejestru zabytków, w znacznym stopniu nie obejmują terenów o najwyższym priorytecie dla ochrony krajobrazu (obszary o numerach 1–10). Szczególne niedobory istnieją w zakresie form ochrony powoływanych na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, gdyż dotychczas w województwie pomorskim nie utworzono żadnego rezerwatu kulturowego i zaledwie jeden park (Twierdza Gdańsk), a wpisy historycznych zespołów urbanistycznych i ruralistycznych do rejestru zabytków są zdecydowanie za mało liczne w stosunku do potrzeb. Sytuacja ta powinna szybko ulec poprawie.

LITERATURA:

1. Florkiewicz E., *Nowe uregulowania prawne w zakresie zapobiegania negatywnym skutkom osuwisk i innych zjawisk masowych ruchów ziemi*, maszynopis, Gdańsk 2003.
2. *Historia Gdańska*, tom 1, red. Edmund Cielak, Gdańsk 1978.
3. Jaśkiewicz-Sojak A., *Baza danych obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa pomorskiego*, Gdańsk, 2005.
4. Kostarczyk A., Przewoźniak M., *Identyfikacja struktury przyrodniczej i dziedzictwa kulturowego oraz koncepcja przestrzenna ich ochrony i kształtowania w województwie pomorskim*, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska w Gdańsku, Biuro Projektów i Wdrożeń Proekologicznych PROEKO, Gdańsk 2001.
5. Miętus M., *Aktualne i potencjalne zagrożenia zjawiskami meteorologicznymi i klimatycznymi wybrzeża woj. pomorskiego*, maszynopis, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego w Gdańsku, 2003.
6. Piwek A., *Wartościowanie regionalne zasobu zabytków metoda postrzegania wartości*, Program Ochrony Zabytków Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2005.
7. Przewoźniak M., *Struktura przestrzeni przyrodniczej*, [w:] *Polski region bałtycki w europejskiej strategii ekorozwoju*, red. J. Kołodziejski, T. Parteka, Europejskie Studia Bałtyckie, t. II, Instytut Problemów Ekorozwoju Fundacji ECOBALTIC, Gdańsk 1993.
8. *Raport o stanie zachowania zabytków w województwie pomorskim 2003–2004*, Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Gdańsku, Gdańsk 2005.
9. *Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego*, red. Feliks Pankau, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk, 2002.
10. *Uwarunkowanie i kierunki rozwoju turystyki w województwie pomorskim*, red. Marzena Wanagos, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2004.

SPIS RYSUNKÓW:

Rys. II.1. Regionalizacja fizyczno-geograficzna według Kondrackiego.

Rys. II.2. Zagrożenia naturalne i formy przeciwdziałania zagrożeniom.

Rys. II.3. Zasoby wodne i ich ochrona.

Rys. II.4. Liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków w gminach.

Rys. II.5. Stanowiska archeologiczne w gminach.

Rys. II.6. Stopień zagrożenia zasobów krajobrazowych oraz zasięg obszarów priorytetowych dla ochrony i kształtowania krajobrazu.